

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Haziran / June 2019, 23 (1): 291-309

**Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine
Bir Araştırma**

A Survey on the Concept of 'Tikkun olam: Repairing the World' in Judaism

Mürsel Özalp

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Dinler Tarihi Anabilim Dalı
*Assistant Professor, Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology,
Department of History of Religions*
Bolu, Turkey
murselozalp@ibu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-2239-8614

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 291-309

Atıf / Cite as: Özalp, Mürsel. "Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir Araştırma [*A Survey on the Concept of 'Tikkun olam: Repairing the World' in Judaism*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 291-309. <https://doi.org/10.18505/cuid.538067>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/cuid>

A Survey on the Concept of 'Tikkun olam: Repairing the World' in Judaism

Abstract: The Hebrew phrase *tikkun olam* means repairing, mending or healing the world. Today, the phrase *tikkun olam*, particularly in liberal Jewish American circles, has become a slogan for a diverse range of topics such as activism, political participation, call and pursuit of social justice, charities, environmental issues and healthy nutrition. Moreover, the presidents of the United States who attend Jewish religious days and Jewish ceremonies state the *tikkun olam* in its Hebrew origin, pointing out its origin embedded in the Judaism and a religious rule and/or an obligation that is important in Jewish tradition and thought. Nevertheless, when we look at the context of religious literature in which the phrase is used, it is seen that, although it is difficult to make a clear definition, it does not reflect modern/widespread uses and their meanings. Furthermore, *tikkun olam* is an ignored and even rejected concept by the Rabbinic Judaism which claims to represent the tradition and its current representative Orthodox Judaism. This fact is also seen in the usage and prevalence of the term in the U.S. and Israel. Thus, in this article, especially with reference to the norms of Mishnah, the religious-juristical contexts and possible meanings of the phrase of *tikkun olam*, the notion of *tikkun olam* in Jewish liturgy and its implied meaning and the Kabbalistic understanding of *tikkun* will be presented, the development, changing and conversion of the phrase in modern age and its contemporary usage areas and reinterpretations will be demonstrated.

Summary: Recently and especially in the U.S., the Hebrew phrase *tikkun olam* are used as a slogan in a widespread manner such as for activism, political participation, social justice, all kinds of charities, environmental issues, counter terrorism and healthy nutrition. Such a common usage of the phrase is largely the result of its literal meaning and ambiguity. Hence, this article aims to explore the place of the concept of *tikkun olam* in Jewish religious literature and its variations and semantic changes.

Tikkun olam, literally means the repairing, mending or healing the world. However, regarding its religious context, it is difficult to determine what it means accurately. In time, some has used the *tikkun olam* as a legislative justification for changing specific laws, some has attributed to it an eschatological meaning which indicates to the mesianic age, and some has discussed it in the context of mystical sense.

The first usage of the phrase of *tikkun olam* in the Jewish religious literature was simply in the form of "because of *tikkun olam*" in Gittin epistle, a tractate of Mishnah and Talmud. Here, the phrase was used as a reason of a judgment concerning to the subjects of marriage, divorce, slavery, captivity etc. In the context of these subjects *tikkun olam* indicates to the similar meanings like "repairing, organizing, healing, changing the world; regulating and improving the society, maintaining the social order, and prioritizing the common good. In fact, the concept of *tikkun olam* as the reason of the judgements in these matters is likely related to a juridical reason that intends to ensure the personal and public welfare such as clarifying the marital status of woman, to prevent the capture and seizure from Jewish society, and to deal with economy and identification of juridical status of the slaves.

The other reference to *tikkun olam* appears in the second part of the *aleinu* prayer. However, the notion of *tikkun olam* in the *aleinu* prayer refers to a situation that happens in God's Kingdom if Torah and halakhah are followed carefully. Hence, the *aleinu* prayer's *tikkun olam* points out eschatological expectation which desires a messianic age, but not the socio-political and ecological concerns of the world as in the current fields and meanings.

The modern idea of *tikkun olam* is also associated with the Jewish mystical movement, Kabbalah. Nonetheless, the concept of *tikkun* in Kabbalah is not a concept related to the socio-political circumstances of the world where we live in, but it is related to the restoring of the divine world. In order to restoring the divine world, human should fulfill the commands by studying Torah and have a spiritual and moral rehabilitation process by engaging in ascetic practices.

The use of the phrase of *tikkun olam* gradually progress in the socio-political life of the U.S. The first use of the expression of *tikkun olam* in the U.S. was in the 1950's by Shlomo Bardin, the founder of the Brandeis Camp Institute in California. Bardin asserted that the *Aleinu* prayer was the most important expression of Jewish values, particularly the expression "le-taken olam be-malchut shaddai" that is typically translated as "when the world shall be perfected under the reign of the God." Bardin suggested that these words referred to the obligation of Jews to work for a more perfect world.

The concept of *tikkun olam* entered contemporary usage by the way of its being preferred as a name to those such as social justice and charity programmes which was launched by the Reformist and Conservative groups in the second half of the twentieth century. In 1970s, United Synagogue Youth which is the national youth foundation of the conservative movement adopted the expression of *tikkun olam* and changed the title of its social action programs from "Building Spiritual Bridges" to "Tikkun Olam." Nowadays, United Synagogue Youth proceeds all of its social activities and *tzedakah* programs through the *tikkun olam* project.

By the end of 1970's, New Jewish Agenda, an organization devoted itself to the religious and social values, acknowledged the slogan of "Tikkun Olam" as the spirit of its ideology. In 1986, Michael Lerner entitled a left-oriented liberal publication with the concept of *Tikkun* by claiming that this concept represented the origin of Judaism, and he take an important role on making the concept have a prevalence.

Pittsburgh Platform organized in 1999 by the Reformist Jewish Movement emphasized that people must perform the most significant moral principles in the relationships with all non-Jewish people and all other creatures. This platform also stated that making the world a better place with the help of God would quicken the upcoming the messianic age. The *tikkun* understanding of the Reformist movement evolved to more universal realm by embracing the non-Jewish people, as well.

Over the last two decades, successive presidents of the U.S. who attended in the ceremonies of Jewish religious days and Jewish assemblages have contributed to the prevalence and usefulness of *tikkun olam* by mentioning the phrase of *tikkun olam* in Hebrew, expressing that this is an essential principle of Judaism and addressing that this has a central role in Jewish tradition and thought.

On the other hand, this concept does not have an important or a central place in Rabbinic Judaism and even in Orthodox Jewish communities which are the current representatives of Rabbinic Judaism. Moreover, Reformist, Conservative, and Reconstructionist American Jews who are considered on the liberal side of the politics has put the concept on the current use and the world's agenda. Thus, the phrase of the *tikkun olam* is more popular in non-Judaic milieux in the U.S. than the Jews in Israel. In Israel where the Orthodox doctrine is dominated and shaped the people, *tikkun olam* is regarded as a western value and is ignored.

Keywords: History of Religion, Tikkun Olam, Repairing the World, Judaism, American Jewry.

Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir Araştırma

Öz: İbranice bir terkip olan *tikkun olam*, dünyayı tamir etmek, onarmak ya da iyileştirmek gibi anlamlara gelmektedir. Günümüzde bu ifade, özellikle Amerikan liberal Yahudi kanat tarafından aktivizm, siyasi katılım ve sosyal adalet çağrısı ve çabalarından hayır hasenat işlerine, çevre sorunlarından sağlıklı beslenmeye kadar varan geniş bir alanda slogan olarak kullanılmaktadır. Yahudi dini günlerine ve Yahudi tandanslı toplantılara katılan Amerikan başkanları da konuşmalarında *tikkun olam* İbranice aşıyla zikredip, bunun Yahudiliğin özünde bulunan, Yahudi geleneği ve düşüncesinde önemli yer tutan dini bir kural ve/veya vecibe olduğunu dillendirmektedirler. Ancak, terkinin geçtiği dini literatürdeki bağlamlarına bakıldığında, net bir tanımlamada bulunmak zor olsa da modern/moda kullanım alan ve anlamlarını yansıtmadığı görülmektedir. Zaten geleneği temsil iddiasındaki Rabbinik Yahudilik ve onun günümüzdeki uzantısı olan Ortodoks Yahudilikte *tikkun olam* görmezden gelinen hatta reddedilen bir

294 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

terimdir. Bu durum terimin Amerika ve İsrail'deki kullanım ve yaygınlık oranlarında da görülmektedir. Dolayısıyla bu makalede, özellikle Mişna'daki kaidelerden hareketle *tikkun olam* teriminin dini-hukuki bağlam ve muhtemel anlamları, Yahudi litürjisinde *tikkun olam* kavramı ve kastettiği anlam ile mistik Yahudilikteki *tikkun* anlayışı ortaya konulacak, ibarenin modern dönemdeki gelişimi, değişim ve dönüşümü gösterilecektir.

Özet: Son yıllarda ve özellikle Amerika'da, İbranice bir terkip olan *tikkun olam*, aktivizm, siyasi katılım, sosyal adalet, her tür hayırseverlik faaliyeti, çevre sorunları, terörle mücadele ve sağlıklı beslenme gibi geniş bir alanda slogan olarak kullanılmaktadır. Terkibin bu denli yaygınlık kazanmasında ibarenin literal anlamıyla ele alınması ve taşıdığı belirsizlik başat rol oynamıştır. Dolayısıyla bu makale çalışması *tikkun olam* kavramının Yahudi dini literatüründeki yeri ile modern dönemdeki değişim ve dönüşümünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kelimesi kelimesine *tikkun olam*, dünyayı onarmak, tamir etmek ya da iyileştirmek gibi anlamlara gelmektedir. Ancak bu terkinin dini literatürdeki bağlamlarına bakıldığında ne anlam ifade ettiğini net bir şekilde ortaya koymak zordur. Zira süreç içerisinde kimileri *tikkun olam* muayyen fihhi hükümlerin tebdiline yönelik hukuki bir gerekçe olarak ele almış, kimileri ona mesihî döneme yönelik eskatolojik bir anlam yüklemiş, kimileri de mistik bağlamıyla okumuştur.

Yahudi dini literatüründe *tikkun olam* ilk kez Mişna'nın Gittin risalesinde evlenme, boşanma, kölelik, esaret vb. konulara dair verilen bir hükmün gerekçesi olarak basitçe "tikkun olamdan dolayı" şeklinde geçmektedir. Zikredilen konular bağlamında bu kavrama "dünyayı tamir etmek, düzenlemek, iyileştirmek, değiştirmek; topluma çeki düzen vermek, toplumu geliştirmek, toplum düzenini korumak ya da kamu yararını gözetmek" gibi birbiriyle bağlantılı muhtelif anlamlar verilmiştir. Doğrusu bu mevzuların gerekçesi olarak *tikkun olamın* kadının medeni durumunu netleştirme, Yahudi toplumundan esir kaçırmayı önleme ya da ekonomik kaygılar ve kölelerin yasal statüsünü belirleme gibi bireysel ve toplumsal maslahatları öne alan hukuki bir gerekçe olduğu daha olası görülmektedir.

Tikkun olam ibaresinin geçtiği bir diğer kaynak ise *aleynu* duasıdır. Ancak *aleynu* duasında *tikkun olam* Tevrat'ın ve *halakanın* gözetilip yerine getirilmesi şartına bağlı olarak Tanrı'nın krallığında gerçekleşmesi beklenen bir duruma işaret etmektedir. Dolayısıyla *aleynu* duasında *tikkun olam*, güncel kullanım alan ve anlamlarında olduğu gibi dünyanın sosyo-politik ve ekolojik kaygılarını değil, Tanrı'nın egemenliğine olan arzuyu, diğer bir ifadeyle mesihî tasavvura işaret eden eskatolojik bir beklentiye dile getirmektedir.

Modern *tikkun olam* düşüncesi Yahudi mistik hareket Kabala ile de özdeşleştirilmektedir. Ancak Kabala'da *tikkun*, içinde yaşadığımız dünyanın sosyo-politik vb. koşullarının iyileştirilmesi ile değil, Tanrısal alemin (sefirot) tamiri ile ilgili bir kavramdır. Daha doğrusu Kabalistler için *tikkun* insan merkezli değil Tanrı merkezli bir faaliyettir. Bunu gerçekleştirmek için de kişinin Tora çalışmaları yapıp emirleri yerine getirmesi, asketik uygulamalara yönelip manevi, ahlaki ruhsal bir rehabilitasyon sürecine girmesi (*tikkun ha-nefeş*) gerekmektedir.

Tikkun olam teriminin Amerikan siyasi ve sosyal hayatında belli bir yer edinmesi aşama aşama gelişen bir durumdur. *Tikkun olam* kavramı Amerika'da ilk defa California'da Brandeis Camp Institute'un kurucusu Shlomo Bardin tarafından 1950'lerde kullanılmıştır. Bardin, *aleynu* duasının ve özellikle bu duada geçen ve genellikle "Tanrı'nın hükümlerini altında dünyanın mükemmel hale getirileceği vakit" şeklinde tercüme edilen *le-takken olam be-malhut şadday* ifadesinin Yahudilerin mükemmel bir dünya düzeni için çalışması yükümlülüğüne işaret ettiğini ileri sürmüştür.

Tikkun olam kavramının çağdaş kullanım alanına girmesi ise Reformist ve Muhafazakâr (conservative) Yahudi grupların XX. yüzyılın ikinci yarısında başlattıkları sosyal adalet ve hayır işleri gibi programlara bunu isim olarak seçmesiyle olmuştur. Örneğin 1970'lerde Muhafazakâr hareketin ulusal gençlik kuruluşu olan Birleşik Sinagog Gençlik (United Synagogue Youth) *tikkun olam* ifadesini benimsemiş ve "manevi köprüler inşa etme" (Building Spiritual

Bridges) başlığı altında topladığı sosyal eylem programlarını "*tikkun olam*" olarak değiştirmiştir. Bugün de aynı kuruluş bütün sosyal faaliyetlerini ve hayır hasenat (tsedaka) işlerini *tikkun olam* projesi üzerinden yürütmektedir.

1970'lerin sonunda ise tekamülcü (progressive) dini ve sosyal değerleri şiar edinen bir kuruluş olan New Jewish Agenda (NJA) ideolojisinin özünü *tikkun olam* sloganıyla tanımlamıştır. 1986 yılına gelindiğinde ise Michael Lerner kurduğu ve genel yayın yönetmenliğini üstlendiği sol eğilimli liberal bir yayına Yahudiliğin özünü yansıttığı iddiasıyla *Tikkun* ismini vermiş ve terimin şöhret bulup günümüz kullanım anlamı kazanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Reformist Yahudiliğin 1999 yılında topladığı Pittsburgh Platformu'nda da, Yahudi toplumu dışında kalanlar ve Tanrı'nın bütün yaratıklarıyla olan münasebetlerde en yüksek ahlaki emirlerin yerine getirilmesi Tevrat'ın dünyaya hakim kılınması için gerekli görülmüş ve Tanrı'yla birlikte dünyanın tamir edilmesinin (*tikkun olam*) mesihi çağın gelişini hızlandıracığı ifade edilmiştir. Burada Reformist hareketin *tikkun* anlayışı Yahudi toplumu dışını da kapsayan bir evrenselliğe doğru bir evrilmiştir.

Son yirmi yıldır halef-selef Amerikan başkanları da katıldıkları Yahudi dini günlerinde ve Yahudi meclislerinde *tikkun olam* İbranice asıyla zikredip, bunun Yahudiliğin özünde bulunan, Yahudi geleneği ve düşüncesinde merkezî yer tutan bir prensip olduğunu dillendirip bilinirlik ve kullanışlılığına katkı vermektedir.

Öte yandan bu terim Rabbinik Yahudilikte önemli ya da merkezi bir yere de sahip olmadığı gibi, onun günümüzdeki uzantısı konumundaki Ortodoks çevrelerce de görmezden gelinmektedir. Zaten güncel kullanıma ve dünya gündemine liberal kanat içerisinde sayılan Reformist, Muhafazakâr ve Yeniden Yapılanmacı Amerikan Yahudileri tarafından sokulmuştur. Dolayısıyla *tikkun olam*'ın Amerika'daki Yahudi olmayanlar arasındaki bilinirliği İsrail'deki Yahudilerden daha fazladır. Ortodoks öğretinin hâkim olduğu ve şekillendirdiği İsrail'de de *tikkun olam* bir batı değeri olarak görülmüş ve yok sayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Tikkun Olam, Dünyayı Tamir Etmek, Yahudilik, Amerikan Yahudiliği.

GİRİŞ

Son yıllarda -dünyanın tamiri anlamında- *tikkun olam* terkibi ve bu terkipten (t)üretilen ideal, Amerika'da yaygın bir kullanım kazanmıştır. Bu tabir, İngilizce karşılığı zikredilmeksizin İbranice asıyla toplumun hemen her kesimince dillendirilmektedir. Bazı entelektüeller dini bir referansla bunun Yahudilikte merkezî yer tutan ve her Yahudi'nin kabul etmesi gereken bir düşünce olduğunu ileri sürerken, kendisine bayan arkadaş arayan Yahudi erkeği bir dergiye verdiği ilanda karşı cinste aradığı özellik olarak kendisini *tikkun olama* adanmış olma notu düşmektedir.¹ Önceki Amerikan başkanı Obama da Mart 2012'de Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi (AIPAC=The American Israel Public Affairs Committee)'nde yaptığı ko-

¹ Lawrence Fine, "Tikkun: A Lurianic Motif in Contemporary Jewish Thought", *From Ancient Israel to Modern Judaism: Intellect in Quest of Understanding. Essays in Honor of Marvin Fox; The Modern Age: Theology, Literature, History*, ed. Jacob Neusner ve dğr. (Atlanta: Scholar Press, 1989), 4, 51; Fine, myjewishlearning. "Tikkun Olam", erişim: 04 Haziran 2018, <https://www.myjewishlearning.com/article/tikkun-olam/>.

296 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

nüşmada " *tikkun olam* kavramı hayatıma değer kattı ve bana yol gösterdi" ifadelerini kullanmıştır.² Madonna'nın da hem müziği hem hal hareketleriyle hayranlarına *tikkun olama* adanmışlık mesajı vermeye çalıştığı ileri sürülmüştür.³

Taşıdığı belirsizlik ve/veya literal anlamıyla ele alınması, toplumun farklı kesimlerine ve rastgele zikredilmesi bu terime geniş bir kullanım alan ve anlamı kazandırmıştır. Süreç içerisinde bazıları *tikkun olam* muayyen kaide ve kuralların değiştirilmesine yönelik esnek bir yasama gerekçesi olarak kullanmış, kimileri Tanrısal plana işaret eden eskatolojik bir ideal olarak ele almış, kimi çevreler ise mistik imalarda bulunmuştur.⁴ Bir dönem liberal demokratik söylemlerle bir taraftan Yahudi siyasi katılım talepleri çerçevesinde dillendirilirken diğer taraftan tam tersi bir söylemle herhangi bir siyasi oluşumdan imtina durumları için de kullanılmıştır. En son büründüğü şekil ve kazandığı anlam itibarıyla *tikkun olam*, aşevi ve sığınma evlerinde hizmet verme, siyasi eylem, her tür hayırseverlik faaliyetleri, sokak hayvanlarıyla ilgilenme, enerji tasarrufu, atık maddelerin geri dönüşümü, genel sağlık hizmetleri, teröre karşı mücadele ve daha iyi beslenme gibi listenin uzayıp gittiği neredeyse bütün takdire şayan faaliyetler için bir pankart yapılmıştır.⁵

Tikkun olam terkihi, (belirlilik takısı ha ile *tikkun ha-olam* şeklinde) ilk ve en açık bir şekilde Mişna'nın Gittin risalesinde boşanma, kölelik ve esirlerin fidye karşılığı kurtarılması⁶ gibi hukuki konulara verilen hükmün gerekçesi olarak geçmektedir. Bu terkinin ne şekilde okunması gerektiğine dair en belirgin mevzu boşanma yasasına dair olmaktadır. Burada boşanma durumlarında kadının haklarının güvence altına alınarak onların serkeş, zorba ve vicdansız kocalara karşı korunması hedeflenmiştir. Gilbert Rosenthal'ın da ileri sürdüğü gibi boşanma yasasına dair olan bu prensip bağlamı dışına çıkarılarak farklı alanlara doğru teşmil edilmiştir.⁷

İlk başlarda sol fraksiyonun tekelinde bulunan bu terim, günümüzde siyasi gündemini bu terim çerçevesinde belirlemeyi hedefleyen aşırı sağ kitleler yanında sinagoglar, okullar, kamplar gibi pek çok grup tarafından kullanılmaktadır. Toplumsal gereksinimleri karşılama iddiasıyla ortaya çıkan pek çok kuruluş için temel bir slogan işlevi gören *tikkun olam*, Yahudiliği de daha yaşanılabilir bir dünya inşa etmeye çalışan bir din olarak gösterme argümanı olmuştur.⁸ Diğer taraftan bu terim, Yahudilik ile İslam dini arasında kavramsal, etik ve pratik

² The White House, "Remarks by the President at AIPAC Policy Conference", erişim: 12 Haziran 2018, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/03/04/remarks-president-aipac-policy-conference-0>; Aslında *tikkun olam* terimi başkanlık düzeyinde ilk defa Bill Clinton tarafından 2004 yılındaki seçim çalışmalarında kullanılmıştır. George Bush ile yarışan John Kerry için seçim kampanyasına çıkan eski başkan Yahudi seçmene hitaben yaptığı konuşmasında bu terime başvurmuş ve seçmenden Kerry için oy istemiştir. The Washington Post, "Campaign Trail Takes Clinton to South Florida", erişim: 13 Haziran 2018, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A449-2004Oct26.html?noredirect=on>; Bill Clinton aynı argümana Donald Trump ile yarışan eşi Hillary Clinton'ın seçim çalışmalarında da başvurmuş ve Yahudi seçmen ile aralarındaki "köprüyü onarmaya" çalışmıştır. Miami Herald, "This is tikkun olam: Bill Clinton tells Jews in Pembroke Pines about election", erişim: 13 Haziran 2018, <http://miamiherald.typepad.com/nakedpolitics/2016/10/this-is-tikkun-olam-bill-clinton-tells-jews-in-pembroke-pines-about-election.html>.

³ The New York Times Magazine, "In Search of the Skeptical, Hopeful, Mystical Jew That Could Be Me", erişim: 15 Haziran 2018, <https://www.nytimes.com/2008/04/13/magazine/13kabbalah-t.html>.

⁴ Yahudi mistiklerin önde gelen lideri ve çağdaş Kabala'nın babası kabul edilen Yitshak Luria (1534-1572) *tikkun* Tanrısalığın (Ein-sof) ya da uluhiyet aleminin (sefirot) tamiri anlamında okumuştur. Gershom Scholem, "Kabbalah", *Encyclopaedia Judaica*, (Detroit: Thomson Gale, 2007), Second Edition, 11, 657; Fine, "Tikkun: A Lurianic Motif in Contemporary Jewish Thought", 38.

⁵ Levi Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", *Jewish Political Studies Review* 25/3-4 (Fall 2013): 10.

⁶ Mişna, Gittin, 4/2; 4/5; 4/6.

⁷ Gilbert S. Rosenthal, *What Can A Modern Jew Believe?*, (Eugene: Wipf & Stock Publishers, 2007), 186; Gilbert S. Rosenthal "Tikkun ha-Olam: The Metamorphosis of a Concept", *The Journal of Religion* 85/2 (April 2005): 217.

⁸ Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 10.

benzerlikler çerçevesinde de ele alınmış, özellikle insani yardıma muhtaç durumda bulunanlar başta olmak üzere toplumun/insanlığın durumunun iyileştirilmesini ifade eden İslami "ıslah" kavramıyla özdeşleştirilmiştir.⁹ Ancak terimin bütün bu südürmelere rağmen mukavemet ve dayanıklılığını muhafaza etmesi şaşılacak bir durum olarak görüldüğü gibi bir tür yorum türetme egzersizi şeklinde, oluşan anlam kargaşasından ötürü terimin kullanılmasına yasak konulmasını ya da kullanılmaması gerektiğini söyleyenler de olmuştur.¹⁰

Araştırmamızda –en azından Amerika’da- belli bir şöhrete sahip olan *tikkun olam* teriminin dini kaynaklarda hangi anlam ve bağlamda kullanıldığını, mistik Yahudilikte ne ifade ettiğini, XX. yüzyıldaki semantik seyrini ve günümüz Amerika ve İsrail’deki kullanım alan ve anlamlarıyla gündemdeki yerini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızdaki temel amaç, Mişna’da belli belirsiz geçen ve açık bir şekilde tanımlanmayan, Yahudi mistikleri tarafından ise daha farklı bir amaca matuf kullanılan bu ifadenin bağlamı dışına çıkarılarak popüler bir paradigma haline dönüştürüldüğünü göstermektir.

Bu kavram ya da prensip, Türkiye’de Yahudilik üzerine yapılan çalışmalar içerisinde –dini literatürdeki semantik muhtevası ve maksadı ile tarihsel gelişim ve dönüşüm aşamaları ve günümüzdeki kullanım anlam ve alanından ziyade- Yahudiliğin mistik ve etik boyutu çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Salime Leyla Gürkan’ın kitap çalışması olan *Yahudilik*¹¹ adlı eserini ve Kürşat Demirci’nin *Yahudi Mistisizminin Temel Özellikleri ve Gelişimi*¹² adlı makalesini sayabiliriz.

1. YAHUDİ DİNİ LİTERATÜRÜNDE TIKKUN OLAM VE ANLAM ÇERÇEVESİ

1.1. Mişna ve Talmud’da *Tikkun olam*

Tikkun olam terimi Yahudi dini literatüründe açık bir şekilde tanımlanmamıştır.¹³ Bundan dolayı teriminin ne anlama geldiğini ortaya koymak zordur. Bununla birlikte bu terimi temellendirmek için Sözlü Tora olarak isimlendirilen Mişna’ya müracaat edilmiş, geçtiği hukuki konu ve ihtilaflar çerçevesinde tanımlanmaya çalışılmıştır. *Tikkun olam* terimi, "*tikkun olamdan* ötürü/dolayı" ya da "*tikkun olam*(ın) gereği" (mi-p’nei *tikkun ha-olam*) şeklinde verilen hükmün gerekçesi olarak M.S. 200’lerde yazıya geçirilen Mişna’da geçmektedir.¹⁴ Bu

⁹ Rabbi Marc Schneier-İmam Shamsi Ali, *Sons of Abraham: A Candid Conversation About the Issue that Divide and Unite Jews and Muslims*, (Boston: Beacon Press, 2013), 76; Reuven Firestone, *An Introduction to Islam for Jews*, (Philadelphia: JPS, 2008), 239.

¹⁰ Jill Jacobs, "The History of "Tikkun olam", erişim: 10 Haziran 2018, <http://www.zeeq.net/706tohu/index.php?page=2>.

¹¹ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017).

¹² Kürşat Demirci, "Yahudi Mistisizminin Temel Özellikleri ve Gelişimi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 1/4, (2012).

¹³ Tikkun (tamirat/onarım) kelimesiyle bağlantılı olarak müstensih ve din alimi Soferim’in Eski Ahid metninde yapmış olduğu bir takım değişiklikler "Soferim’in Tamiratları/Düzeltilmeleri" şeklinde "Tikkuney Soferim" şeklinde geçmektedir. Ancak bu ibare "Tikkun Olam" gibi popüler ve yaygın bir kullanım alanına sahip olmaktan öte Eski Ahid metinleri üzerine yapılan tartışmalarda geçen teknik bir ifade olarak yer etmiştir. Daha detaylı bilgi için bk. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 118-120.

¹⁴ Tanah’ta *tikkun* ifadesi (t-k-n) kökünden "düzeltme, düzene koyma, doğrultma" anlamında Vaiz 1/15’te geçmektedir. Sonraki kullanımların çoğu bu ilk orijinal ifadedden "parçaları bir araya getirmek; düzeltmek, kutsal metinleri tashih etmek, manevi hedefleri takip etmek" gibi bir dizi anlam içermektedir. İbranice "olam" ismi de "dünya" yanında "toplum, cemaat, evren, manevi dünya, sonsuzluk ve ebediyet gibi anlamlar içermektedir. Gerald J. Blidstein, "Tiqqun 'Olam", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, ed. Raphael Jehuda Zwi Werblowsky-Geoffrey Wigoder, (Oxford: Oxford University Press, 1997), 693; Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 11; Bunun kullanım dışında "*tikkun olam*" şeklinde bileşik bir terkip olarak Tanah’ta yer almadığı gibi 613 mitzva (emir-nehiy)’nın hiç birinde de sayılmaz. Neden 613 mitzva içerisinde yer almadığı ise, bu yükümlülüğün 613 mitzvanın tamamının bir özeti ve Yahudi şeriatının bir kapsamı olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Benjamin

298 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

ifade –birisi Eduyot 1:13'te olmak üzere- Mişna'nın Gittin risalesinin 4 ve 5. mişnalarında evlenme-boşanma, kölelik, esaret, alacak-verecek, toprak mülkiyeti, mülkiyetin kaybedilmesi ve Yahudi olmayanlarla ilişkiler gibi muhtelif hukuki mevzular bağlamında “standardizasyon, normallik/olağan durum, düzen, nizam, münasiplik, uygunluk” ve “fiziki ya da sosyal dünyada kurulu düzeni muhafaza etmek” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁵ Bütün bu kullanımlarda ortaya konulan hüküm ve gerekçe basit bir şekilde “*tikkun olamdan* ötürü” şeklinde verilmiştir. Bunun dışında bu ibareye dair detaylı bir açıklama yoktur, hatta bu ifadenin metne sonradan eklenmiş olabileceği de ileri sürülmüştür.¹⁶ Yine de Mişna'daki bu kullanımlardan ya da toplumsal maslahata matuf verilen hüküm bağlamalarından hareketle bu kavramın ne şekilde anlaşılması gerektiğine dair görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İlk örnek boşanma yasasına dairdir. Mişna'ya göre eşlerden sadece koca resmen boşanma işlemlerini başlatabilir ve bu da kocanın karısına boşanma niyetini ortaya koyduğu ve *get* olarak bilinen boşanma belgesini vermek suretiyle yerine getirilir. Koca, aynı zamanda, boşanma belgesini eşine ulaştırması için bir temsilciyi de yetkilendirebilir. Mişna bu konuda, “Bir adam boşanma belgesini bir elçi vasıtasıyla karısına gönderdi. Elçi henüz kadına ulaşmadan adam kararını değiştirdi ve boşanma belgesini iptal etmesi için mahkemeye başvurdu. Ancak adamın bu kararından hem elçinin hem de karısının haberi yoktur. Bu durumda koca bunu yapabilir mi?”

“Koca mahkemeyi başka bir yerde toplayıp boşanma belgesini iptal edecek. Rabban Gamaliel, adamın bunu *tikkun olamdan* dolayı yapamayacağına hükmetmiştir.”¹⁷

Gittin risalesinde bu hükmün öncesi ve sonrasında geçen boşanma belgesinin yazılması, şahitler tarafından imzalanması, farklılaşan koşullar sonrası yeniden evlenmenin cevazı üzerine serdedilen hükümlerin¹⁸ uygun bir boşanmayı sağlayarak kadının medeni durumundaki belirsizliği ortadan kaldırmaya ve onun haklarını korumaya yönelik olduğu ileri sürülmüştür. Bu muğlaklığın giderilmesi kadına başka birisiyle yasal olarak evlenebilme ve bu evlilikten meşru çocuk sahibi olma imkânı verecektir. Burada kadının ne evli ne boşanmış, ortada bırakılmış bir vaziyette (aguna) bırakılmayacağı ve ikinci evlilikten gayri meşru çocuklar (mamzerim) edinemeyeceği (Yahudi hukukuna göre hali hazırda evli bir kadın bir başkasıyla evlenemez) önemli görülmüştür. Böylece onlar Yahudi toplumunun temelini atacak aileler kurabilecek ve *halakanın*¹⁹ emri doğrultusunda²⁰ dünya iskân edilecektir.²¹

Bleeh, “The Biblical Source for Tikkun olam”, *Tikkun olam: Judaism, Humanism and Transcendence*, ed. David Birnbaum-Martin S. Cohen, (New York:New Paradigm Matrix, 2014), 40, 42.

¹⁵ Mişna, Gittin, 4/2-3-4-5-6-7-9; 5/3; Mişna, Eduyoth, 1/13; Jane Kanarek, “What Does Tikkun olam Actually Mean?”, *Righteous Indignation: A Jewish Call for Justice*, ed. Or N. Rose ve dğr. (Woodstock: Jewish Lights Publishing, 2008), 15-6; Elliot N. Dorff, “What Is *Tikkun olam* and Why Does It Matter? An Overview from Antiquity to Modern Times”, *Tikkun olam: Judaism, Humanism and Transcendence*, ed. David Birnbaum-Martin S. Cohen, (New York:New Paradigm Matrix, 2014), 11.

¹⁶ Sagit Mor, “Tiqqun 'Olam (repairing the world) in the Mishnah: From Populating the World to Building A Community”, *Journal of Jewish Studies* 62/2, (Autumn 2011): 285.

¹⁷ Mişna, Gittin, 4/2.

¹⁸ Mişna, Gittin, 4/1-3-7-8.

¹⁹ Halaka: Yahudi şeriatı. *Halaka* İbranice (tutulan) yol, hayat tarzı gibi anlamlara gelir ve talmudik, midraşik ve sonraki dönem rabbinik literatürün *aggadah* olarak isimlendirilen kıssa ve rivayet türü içerikten ayrı olarak hukuki muhtevasını ifade eder. Dini ritüellerden ahlak kurallarına kadar Yahudi sosyal ilişkilerini ve iş hayatını düzenleyen hukuki kurallardır. *Halaka*, dünya düzeni için Kutsal Kitapta tasarlanan Tanrı'nın planının müşahhas ifadesi olarak görülür. Jacob Neusner-Alan J. Avery-Peck, “Halakhah”, *The Routledge Dictionary of Judaism* (New York: Routledge, 2004), 50.

²⁰ Yaratiş, 1/28.

²¹ Rosenthal, “Tikkun ha-Olam: The Metamorphosis of a Concept”, 217; Mor, “Tiqqun 'Olam (repairing the world) in the Mishnah”, 295-6 ve 308; Kanarek, “What Does Tikkun olam Actually Mean?”, 16.

İkinci örnek ise Yahudi esir ile alakalı olup ilk bakışta akla-mantığa ve *tikkun olamın* modern zaman kullanım anlamlarına taban tabana zıt bir görünüm sergilemektedir. Bu konuda Mişna, "*Tikkun olamdan dolayı esirler ederinden fazla fidye ödenerek kurtarılmamalı. Tikkun olamdan dolayı esirlerin kaçmalarına yardım edilmemel*"²² demektedir.

Talmud bu "*tikkun olamdan dolayı*" prensibini "ederinden fazla ödeyerek esirler kurtarılmamalı" örneğinden hareketle ortaya koymaya çalışmıştır. Talmud burada iki ihtimal üzerinde durmuştur. Bunların ilki mali sıkıntıyla alakalı olup Yahudi toplumu maliyetini hesaba katmaksızın esirleri kurtarmaya yeltenirse iflasa sürüklenecektir. Zira esirlerin fidye bedeli konusunda herhangi bir kural olmadığı zaman, esirleri ellerinde bulunduranlar fidye ücretini sürekli yükseltmek suretiyle cemaatin mali dar boğaza girmesine sebep olacaktır.²³

Bu kuralın bir diğer sebebi hikmeti ise, İbn Meymun'un da ileri sürdüğü, adam kaçırılmaya özendirici bir unsurun ortadan kaldırılması olarak okunmuştur. Buna göre esir sahipleri, fidye bedeli ne olursa olsun Yahudi toplumun bunu ödemek suretiyle esirleri kurtardığını bilirse daha fazla esir elde etmeye çalışacak, hatta fidye bedeli ödenen esirler bile yeniden kaçırılıp fidye istenecektir.²⁴ Dolayısıyla burada *tikkun olam* prensibi, toplumsal bir maslahata, yani toplumun mali durumunu koruma ve daha fazla esir elde etme çabalarını boşa çıkarmaya karşı ihtiyati tedbir olarak görülmüştür.²⁵ Terkipte geçen *olam* (dünya)'ın Yahudi toplumunu kastettiği ve *tikkun* (onarım) planının uygulanacağı alanın sürekli genişletilen bir bölgeye işaret ettiği ifade edilmiştir. Bu noktada *tikkun* yüz ölçüm olarak toprakların genişletilmesi ve bu topraklar üzerinde iyi tanımlanmış ulusal ve dini karakterde bir Yahudi toplumu kurmak olarak algılanmıştır.²⁶

Mişna'daki bu kural son yıllarda İsrail'in Filistin ile yapmış olduğu esir takası antlaşmalarında da gündeme gelmiştir. Filistin tarafından esir alınan birkaç asker karşılığında İsrail'in yüzlerce hatta binlerce Filistinli tutsağı salıvermesi bazılarınca eleştirilmiş ve bu tutumun, İsraililerin kaçırılıp esir alınmasını teşvik edeceğini ve salıverilenlerin yeniden silahlarını İsrail üzerine doğrultacağını, dolayısıyla bireyin topluma tercih edildiği, Yahudi şeriatına aykırı bir kararın alındığını, bundan vazgeçilmesi gerektiğini öne sürenler olmuştur.²⁷

Tikkun olamın ne anlam ifade ettiği/edebileceği üzerine bir başka örnek de yarı köle, yarı hür kişinin durumu üzerinedir. İlgili mişnada geçen hükme göre "eğer bir kişi yarı köle yarı hür ise bir gün efendisi için, bir gün de kendisi için çalışmalıdır. Bu hüküm Hillel okulunun görüşüdür. Şamma okulu²⁸ ise bu hükmün kölenin durumunda değil de efendinin lehinde bir iyileştirmeye işaret ettiğini ileri sürmüştür. Bu durumda o kişinin köle bir kadınla evlenmesi mümkün değildir, zira kendisi yarı hürdür. Hür bir kadınla da evlenmesi mümkün değildir, çünkü yarı kölelik durumu söz konusudur. Bu durumda bu kişi hiç evlenemeyecek mi? Yeryüzü sadece ve sadece yaşanılabilir bir yer olması için yaratılmamış mıydı? Şamma okulu görüşünü desteklemek için (verimli olun, çoğalın, o dünyayı iş olsun diye yaratmamış; içinde yaşanılabilir diye şekillendirmiştir)"²⁹ dünyanın yaratılışında Tanrı'nın amacına işaret etmiştir.

²² Mişna, Gittin, 4/6.

²³ Talmud Bavli, Gittin 45a.

²⁴ İbn Meymun, Mişne Tora, Hilhot Matnot Aniyim, 8/12.

²⁵ Talmud Bavli, Gittin 45a; Kanarek, "What Does *Tikkun olam* Actually Mean?", 16-7.

²⁶ Mor, "Tikkun 'Olam (repairing the world) in the Mishnah", 309; Byron L. Shervin, *Faith Finding Meaning: A Theology of Judaism*, (New York: Oxford University Press, 2009), 34.

²⁷ The Schechter Institutes, "Pidyon shvuyim (The Redemption of Captives): How Far Should Israel Go in Order to Redeem Captives from Terrorist Organizations?", erişim: 15 Haziran 2018, <https://www.schechter.edu/pidyon-shvuyim-the-redemption-of-captives-how-far-should-israel-go-in-order-to-redeem-captives-from-terrorist-organizations/>.

²⁸ Hillel ve Şamma Okulları için bk. Ömer Faruk Araz, "Rabbani Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şamma'nın Hayatı ve Ekolleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2, (2017), 1049-1068.

²⁹ Yaratılış, 1/28; İşaya, 45/18; Mişna, Yebamoth, 6/6.

300 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

Şamma'y'a göre dünyanın yaratılış amacı açık bir şekilde üremeye, çoğalmaya işaret etmektedir.³⁰ Dolayısıyla "tikkun olam adına burada efendi köleyi serbest bırakmaya zorlanır ve ona satın alma bedeli olarak (yarı kölelik) kefaleti ödenir. Bunun üzerine Hillel Okulu eski görüşünden vazgeçerek Şamma Okuluyla aynı görüşü paylaşmıştır."³¹ Burada Hillel Okulunun ilk başta kölenin yasal statüsünü efendinin ekonomik haklarını gözetten bir bakış açısıyla ele aldığı, Şamma Okulunun ise tartışmayı iş ve işgücü alanından çıkartıp Tanrı tarafından yaratılan dünya ve insanlık alanına taşıdığı ifade edilmiştir.³²

1.2. Yahudi Litürjisinde *Tikkun Olam*

Yahudi geleneğinde *tikkun olam* kavramına bir diğer referans ise II. Mabed Dönemiyle tarihlenen Aleynu duasıdır. Bu duanın ilk paragrafında, Tanrı'nın, dünyayı yaratmasından, çekip-çevirmesinden ve Yahudileri farklı bir kavim kılmasından ötürü Yahudilerin Tanrı'ya şükranında bulunmak gibi görev ve sorumlulukları vardır. İkinci paragrafta ise Tanrı'nın şanı, azamet ve kudretiyle putperestliğin kökünün kazınması dua ve temennisi bulunmaktadır. Bu durumda Tanrı'nın hükümlerini hâkim olacak ve dünya mamur edilip mükemmel hale getirilecektir (le takken olam be-malhut şadday).³³

Bazı müellifler *tikkun olam* düşüncesini bu duada geçen Yahudi Tanrı'sının yedi büyük isminden biri olan ve Tevrat'ta ilk zikredilen Şadday (Her şeye gücü yeten) ismiyle ve Yahudilikteki sünnet uygulamasıyla açıklama yoluna gitmişlerdir. Buna göre Tanrı'nın isimlerinden sadece Şadday dünyanın onarılması şeklinde formüle edilen tarihsel misyonu yerine getirmeyi mümkün kılar. Zira bu isim onun Hz. İbrahim'e görünüp onun nezdinde İsrailoğulları ile ilk ahit yaptığı ve bu akdin bir nişanesi olarak sünneti şart koştuğunda (Yaratılış 17:1-14) kullandığı isimdir. Tanrı dünyayı yaratırken bazı şeyleri (isteyerek) insanoğlunun tamamlaması için yarım bırakmıştır. Bu görev Yahudilikte çocuğun doğumunun 8. gününde yerine getirilen sünnet (b'rit mila) ile metaforik bir şekilde ifade edilir. Bu uygulamanın neden 8. gün yapıldığı ise, ilk 7 gündeki Tanrı'nın (yaratış) işinin 8. gün insana transferine ve dünyayı mükemmel hale getirmek için Tanrı'nın işini devam ettirmesine işaret olarak yorumlanmıştır.³⁴

Ancak duanın bu kısmında kastedilen anlamın açık olmadığı, şayet kastedilen anlamın "dünyayı değiştirme, dönüştürme" olduğu farz edilse bile (ki bazı araştırmacılar Aleinu duasının asıl metninin "onarmak, tamir etmek" değil "kurmak, tesis etmek" anlamı taşıdığını ileri sürmüştür)³⁵ bunu kimin üstleneceği açık değildir. Yani *tikkun olam* gerçekleştirmek, Tevrat'ın gözetilip *halakanın* yerine getirilme şartına bağlı olarak Tanrı'nın işi ve görevidir. İnana ise burada *tikkun olamn* gerçekleşmesi için yalvaran yakaran konumundadır. Çünkü ortada insanoğlunun zafiyetinden kaynaklanan bir hüsrana, yani mevcut illetli durumu veya bozukluğu tamir edememe durumu söz konusudur. Bu durum karşısında da Tanrı'ya toplumu

³⁰ İşin garibi, rabbinik literatürde *tikkun olamn* üreyip çoğalma ve bu sayede yeryüzünün beşeri unsurlarla doldurulup dünyanın iskan edilmesi görev ve yükümlülüğüne işaret ettiği vurgulanırken bir kadının kendi isteğiyle hamileliğini sonlandırması (kürtaj) taraftarları, bu tercih hakkını *tikkun olam* örneği olarak görmüşlerdir. Shervin, *A Theology of Judaism*, 34; Benzer şekilde -genellikle Yeniden Yapılanmacı ve Reformist Yahudilik gibi liberal kanadın- LGBT grupların hoş görülmesi ve toplumsal eşitliğinin savunulması noktasında gelenekten iktibasla *tikkun olam* argümanını kullanmaları, bu tür ilişkilerin iğrençlik olarak nitelendirilip ölümle cezalandırıldığı Tevrat ifadeleri (Levililer 18/22; 20/13) karşısında paradoksal bir durum oluşturduğu gibi bu terimin elastikiyeti hususunda son noktaya işaret etmektedir. Reconstructing Judaism, "Tikkun Olam", erişim: 06 Temmuz 2018, <https://www.reconstructingjudaism.org/act/doing-justice/tikkun-olam>; Reform Judaism.org, "How Does Reform Judaism welcome the LGBTQ community?", erişim: 06 Temmuz 2018, <https://reformjudaism.org/practice/ask-rabbi/how-does-reform-judaism-welcome-lgbtq-community>.

³¹ Mişna, Gittin, 4/5.

³² Mor, "Tiqqun 'Olam (repairing the world) in the Mishnah", 287-8.

³³ Hanoch Avenary, "Aleinu Le-Shabbe'ah", *Encyclopaedia Judaica*, (Detroit: Thomson Gale, 2007), 2nd Edition, 1, 609; Dorff, "What Is Tikkun olam and Why Does It Matter?", 12.

³⁴ Blech, "The Biblical Source for Tikkun olam", 43-48.

³⁵ Mitchell First, "Aleinu: Obligation to Fix the World or the Text?", *Hakirah* 11, (Spring 2011): 187-97.

tamir edip düzeltmesi, ıslah etmesi yönünde bir temenni mevcuttur. Dolayısıyla Aleinu duasında *tikkun olam* dünyanın sosyo-politik ve ekolojik kaygılarını değil, Tanrı'nın egemenliğine olan arzu ve iştihakı, diğer bir ifadeyle mesihî tasavvura işaret eden eskatolojik bir beklentiye dile getirmektedir. Rosenthal'ın ifadesiyle *tikkun olam* terimi Talmudik anlayışta bu dünyaya ait iken litürjik anlayışta diğer dünyaya gönderme yapmaktadır.³⁶ Diğer taraftan İbn Meymun ise Mişne Tora'nın sansürlenmemiş versiyonunda (Hilhot Melahim u-Milhamot, 11/4) Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in gelişlerinin Tanrı'ya tâat ve ibadette bulunmaya hazır hale getirilerek bütün dünyanın durumunun düzeltilmesi, dolayısıyla Mesih'in yolunun açılması amacına matuf olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Öte yandan Levi Cooper'a göre Aleinu metninde geçen ifadenin modern *tikkun olam* nosyonuna esin kaynağı olması söz konusu değildir. Zira Aleinu duasında geçen tam ifade ile "le-takken olam be-malhut sadday" dünyayı Tanrı'nın krallığı ve egemenliğini yansıtacak şekilde biçimlendirmek, değiştirip dönüştürmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda yapılması gereken putperestliğin kökünün kazınması ve Tanrı'nın egemenliğinin tanınması, onaylanmasıdır. Bu durum tek Tanrı inancına sahip olmayan dinlere (ve kendisini ateist olarak tanımlayanlara) karşı uzlaşmaz bir red ve inkarı da yansıtmaktadır ki bu tutum modern *tikkun olam* anlayışına uymamaktadır. Buna rağmen Aleinu duasındaki *tikkun olam* modern jargonda ve kolektif şuurda -siyak ve sibak açısından başı sonu kesilmiş bir deyimle dönüştürülerek- toplumun geliştirilmesi ve dünyanın onarılması amacına dönük insan gayret ve çabalarına doğru evrilmiştir.³⁸

2. Mistik Yahudilikte *Tikkun (Olam)*

Hukuki ve litürjik alandan mistik alana geçildiğinde ise *tikkun* (onarım) düşüncesinin modern zamanlardaki canlanışının Lurianik Kabala'dan³⁹ kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Lurianik Kabala'da bu düşünce merkezi bir yere sahiptir.⁴⁰ Ancak *tikkun* doktrini Kabala'da manevi bir anlama sahip olup daha çok bu mistik bakış açısıyla ele alınmaktadır. Kabala'nın önde gelen lideri Yitshak Luria (1534-1572)'nin düşüncesinde *tikkun* cismani dünya ile iç içe olan Tanrısallığın (Ein-sof) on âleminin (sefirot) paramparça olması (zimzum) ve bunun sonucunda kötülüğün yeryüzünde yayılması inancına dayanmaktadır. İnsanoğlunun yeryüzündeki en ulvi görevi de parçalanmış bu Tanrısallık damarlarını onarmak, ilk aslı haline döndürmektir.⁴¹ Dolayısıyla Lurianik Kabala'da *tikkun olam*, içinde yaşadığımız dünyanın sosyo-politik vb. koşullarının düzeltilmesi ile değil, yukarıdaki (üst) dünyanın; uluhiyet âleminin (sefirot)

³⁶ Rosenthal, "Tikkun ha-Olam: The Metamorphosis of a Concept", 220-1, 236; Shervin, *A Theology of Judaism*, 35.

³⁷ Menachem Kellner, *Maimonides on Judaism and the Jewish People*, (Albany: State University of New York Press, 1991), 37-39.

³⁸ Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 11-2.

³⁹ Safed Kabalası ya da Lurianik Kabala, XVI. yüzyılda Safed'de yaşamış Yitshak Luria Aşkenazi tarafından formüle edilmiş ve öğrencisi David Vital tarafından yayılmıştır. Lurianik Kabala, "almak" veya "kabul etmek" anlamına gelen (Kabala) ve miladi I. yüzyıl sonlarına, hatta gelenek tarafından Sina vahyine kadar geri götürülen ancak XII-XIII. yüzyılda sistemleşen mistik hareketin bir nevi popüler bir doktrin haline gelmesini sağlamıştır. Gürkan, *Yahudilik*, 225-233.

⁴⁰ Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, (New York: Schocken Books, 1995), 258; Gürkan, *Yahudilik*, 176, 233.

⁴¹ Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, 255; Scholem, "Kabbalah", 11, 647; Demirci, "Yahudi Mistisizminin Temel Özellikleri ve Gelişimi", 11; Kabalistik *tikkun* düşüncesinin litürjik (Aleynu) ifadeden mi yoksa hukuki gerekçeden mi doğduğu net değildir. Lurianik Kabala literatüründe *tikkun* terimi çok yaygın olarak kullanılmasına rağmen nadiren *tikkun olam* şeklinde kendisini gösterir ve *tikkun olamdan ziyade tikkun sözcüğüne odaklanır*. *Tikkun olam* formunda ise *tikkun olam x* şeklinde geçer. Buradaki x, 'asiyah, beri'ah, yetzirah ve atzilut şeklinde tanımlanan dört dünyadan (alem) birisine işaret eder ve muayyen bir dünyanın mistik onarımını tanımlar. Lurianik literatür aynı zamanda olam ha-*tikkun* (tikkun dünyası)'dan; mevcut varlık âleminin ötesinde yer alan, bütün mevcudatın ilk aslı manevi haline döndüğü dünyandan da bahseder. Ayrıca *tikkun olam* kabalistik düşüncede sonsuz onarım şeklinde de tanımlanır. Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 14.

302 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

tamiri ile ilgili bir kavramdır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da -aynı zamanda Yahudi şeriatını ihlal ve ihmalden dolayı manen zaafa uğrayan ve nedameti gerektiren ferdi ruhun tamirini (tikkun ha-nefesh) içeren- asketik uygulamalara yönelip manevi ve ahlaki bir rehabilitasyon disiplini (yihudim) sağlamak, salih amel, Tora çalışmaları ve mitzvaları yerine getirmektir.⁴²

Luria'ya göre tikkun, sosyal adalet çağrısıyla aynı anlama gelen bir kavram olmayıp, kişiden, kendisini mükemmelleştirmek adına gayret sarf etmesi yönünde bir talep ve çok küçük, görünüşte önemsiz eylemler olsa bile insani faaliyetlere hamledilen kesin bir emir olarak algılanmıştır. Toplumsal bağlamı dışında her bireyin edim ve eylemlerinin kainatı hatta Tanrı'nın algılanan gerçekliğini etkileme ve değiştirme kapasitesi vardır. Burada mistik bakış açısından *tikkun* düşüncesi, insan davranışlarının Tanrısallığı etkileme ve iyileştirme/düzeltilme potansiyeline sahip olduğu anlamı taşımaktadır. Buna göre insanoğlu emirleri yerine getirme yoluyla iç dünyasını tamir edip onardığında aynı zamanda sırasıyla içinde yaşadığı (alt) dünyayı, Tanrısız (üst) dünyayı ve nihayet Tanrı'yı onarmış olacak ve bu sayede Yahudi toplumunu tarihi sürgününden kurtardığı gibi, Tanrı'nın tezahürünün (Şekina) mistik sürgününü de sona erdirecektir.⁴³ Dolayısıyla Lurianik Kabala'da merkezi bir yere sahip olan kozmik aleme Tanrısız ilk halinin kazandırılması olarak *tikkun olam* düşüncesi Talmud'un ileri sürdüğünden çok farklıdır.

1970'lerde kısmen Aleinu duasının da etkisiyle sık dillendirilen bir klişe haline gelen *tikkun olam* terimi 70'lerin sonlarında kabalistik *tikkun* anlayışıyla özdeşleştirilmiştir. Yahudi mistikleri ise *tikkun* terimini gelenek ile tanımlama yoluna gitmişlerdir. Lurianik literatürün teknik dili, mistik sembolizmi; Tanrı'nın deruni varlığına dair antropomorfik tanımlamalar, Tanrı'nın gerçekliğinin çok yönlü aşamaları, tefekküre dayalı Tanrı tasavvuru "bozukluk" ve "tamir" düşüncesinin temellerini atmıştır. Dolayısıyla, modern *tikkun* düşüncesi geleceğin kendisi kadar eski bir usul olan, gelenek kisvesi altında meşrulaştırılan ve yorumlanan bir kavram olarak kendisini göstermektedir. Öte yandan Lurianik Kabala'da *tikkun*, insanoğlunun kendisini ruhani yönden değiştirmesi için kendisine yüklenen temel bir göreve ve somut deneyimlerin veya maddi dünyanın ötesinde manevi dünyanın tamirine (olam ha-tikkun) işaret ederken, modern zamanların *tikkun olam* anlayışı genel olarak dünyayı onarma fikri etrafında temerküz etmiş ve sosyal, siyasal ve ahlaki aktivizm ile yeryüzü hal ve koşullarının iyileştirilmesi veya onarılmasıyla bağlantılı kullanılmıştır.⁴⁴

3. Modern Dönemde *Tikkun olam*

En genel ve yargısal ifadeyle, sosyal adalet, siyasi katılım, hayır hasenat ve çevre sorunları gibi *tikkun olama* yüklenen modern zaman kullanımlarının kökeni net değildir. Bununla birlikte bunun, Avrupa Yahudilerinin yaşadığı olumsuz, özellikle Nazi Almanyası'ndaki holokost sonrası ortaya konulan evrensel çapta bir refleks olduğu ve hukukî ve mistik kaynağına çok az, ya da hiç dayanmadığı ileri sürülmüştür.⁴⁵

XX. yüzyılın ilk yarısında Reformist Yahudiler sosyal adalet temasını merkezi bir prensip olarak kullanmış olsalar da *tikkun olam* ifadesine hiçbir şekilde değinmemişlerdir. Benzer şekilde diğer Yahudi oluşum ve platformları da *tikkun olama* -dini-ideolojik anlamda- programlarında yer vermemişlerdir. Ancak sonraki yıllarda farklı türdeki bazı siyasi, sosyal ve çevresel faaliyetler *tikkun olam* terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

⁴² Scholem, "Kabbalah", 11, 657; Fine, "Tikkun: A Lurianic Motif in Contemporary Jewish Thought", 38; Shervin, *Kabbalah: An Introduction to Jewish Mysticism*, (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2006), 106 ve diğer; Blech "The Biblical Source for Tikkun olam", 40; Kanarek, "What Does Tikkun olam Actually Mean?", 19-20.

⁴³ Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, 263; Scholem, "Kabbalah", 11, 647, 663; Kanarek, "What Does Tikkun olam Actually Mean?", 20; Gürkan, *Yahudilik*, 235, 269; Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 14.

⁴⁴ Fine, "Tikkun: A Lurianic Motif in Contemporary Jewish Thought", 52; Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 14; Blech, "The Biblical Source for *Tikkun olam*", 39.

⁴⁵ Rosenthal, *What Can A Modern Jew Believe?*, 191; Rosenthal, "Tikkun ha-Olam: The Metamorphosis of a Concept", 236.

Tikkun olam kavramı Amerika'da ilk defa California'da Brandeis Camp Institute'un kurucusu Shlomo Bardin tarafından 1950'lerde kullanılmıştır. Bardin'e göre (diğer konular yanında Tanrı'nın hükümranlığının restorasyonuna işaret eden) *Aleinu* duası ve özellikle bu duada geçen ve genellikle "Tanrı'nın hükümranlığı altında dünyanın mükemmel bir hale getirileceği vakit" şeklinde tercüme edilen *le-takken olam be-malhut şadday* ifadesi Yahudi değerlerinin en önemli ifadesiydi. Halbuki *Aleinu* duası açık bir şekilde putperestliğin ortadan kaldırılmasına ve İsrail Tanrı'sına duyulan yaygın inancı ifade ederken, Bardin bu ifadeleri, Yahudilerin daha mükemmel bir dünya için çalışması yükümlülüğüne işaret ettiği şeklinde anlamıştır. *Tikkun olam* kavramı çağdaş kullanım alanına, Reformist ve Muhafazakar Yahudi grupların XX. yüzyılın ikinci yarısında başlattıkları sosyal adalet ve hayır işleri gibi programlara isim olarak seçilmesiyle olmuştur. Örneğin 1970'lerde muhafazakar (conservative) hareketin ulusal gençlik kuruluşu olan Birleşik Sinagog Gençlik (United Synagogue Youth) *tikkun olam* ifadesini benimsemiş ve "manevi köprüler inşa etme" (Building Spiritual Bridges) başlığı altında topladığı sosyal eylem programlarını "*tikkun olam*" olarak değiştirmiştir. Bugün de aynı kuruluş bütün sosyal faaliyetlerini ve hayır hasenat (tsedaka) işlerini *tikkun olam* projesi üzerinden yürütmektedir.⁴⁶ 1970'lerin sonunda ise tekamülcü (progressive) dini ve sosyal değerleri şiar edinen bir kuruluş olan New Jewish Agenda (NJA) ideolojisinin özünü *tikkun olam* sloganıyla tanımlamıştır.⁴⁷

1986 yılına gelindiğinde ise Michael Lerner kurduğu ve genel yayın yönetmenliğini üstlendiği sol eğilimli liberal bir yayına Yahudiliğin özünü yansıttığı iddiasıyla *Tikkun* ismini vermiş ve terimin şöhret bulup günümüz kullanım anlamı kazanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. İlk sayıdaki editoryal yazısında Lerner *tikkun* terimini günümüzde moda olduğu şekliyle "dünyayı iyileştirmek, tamir etmek ve dönüştürmek" başlığı altında ve bu anlamda, dönemin baskıcı Arap ve Sovyet rejimi gibi farklı ülkelerde yaşayan Yahudilerin, hatta Filistin halkının durumunun iyileştirilmesi, kadınların özgürlük mücadelelerinin desteklenmesi, çok seslilik vb. siyasi-sosyal pek çok alan için bir slogan olarak kullanmıştır. *Tikkun olam* teriminin anlamı ve kapsamı üzerine kalem oynatan bazı müelliflerin ileri sürdüğü gibi Lerner da gelenekten iktibasla insanoğlunu yaratım işinde Tanrı'nın bir ortağı olarak tanımlamış, ancak -dergi ismine kaynaklık eden- bu terimin rabbanî ve kabalistik köklerine değinmemiştir.⁴⁸ Zaten XX. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında ve son yıllarda ortaya çıkan neşriyat, kurum ve organizasyonların hiç biri mistik-kabalistik düşüncenin tesiri altında ortaya çıkmadığı gibi, *tikkun* kavramını kullananların çoğu bunu mistik gelenek dışında bir kaynaktan edinmişlerdir.⁴⁹

Reformist Yahudiliğin 1999 yılında topladığı Pittsburgh Platformu'nda da, Yahudi toplumu dışında kalanlar ve Tanrı'nın bütün yaratıklarıyla olan münasebetlerde en yüksek ahlaki emirlerin yerine getirilmesi Tevrat'ın dünyaya hakim kılınması için gerekli görülmüş ve

⁴⁶ United Synagogue of Conservative Judaism, "Social Action/Tikun Olam, erişim: 07 Temmuz 2018, <https://usy.org/get-involved/tikun-olam/>.

⁴⁷ Fine, "Tikkun: A Lurianic Motif in Contemporary Jewish Thought", s. 51; Jonathan Krasner, "The Place of Tikkun olam in American Jewish Life, *Jewish Political Studies Review* 25/3-4 (Fall 2013): 74, 82; Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 16.

⁴⁸ Michael Lerner, "Tikkun: To Mend, Repair and Transform the World", *Tikkun* 1/1 (3rd Quarter 1986): 3-13.

⁴⁹ Lawrence Fine, "Tikkun Olam In Contemporary Jewish Thought", erişim: 18 Haziran 2018, <https://www.myjewishlearning.com/article/tikkun-olam/>; Reformist hareketin dua kitabı (Siddur) Mishkan T'filah'da da tikkun olam, köken itibarıyla II. ve III. yüzyıllardaki toplumsal sıkıntı ya da hukuki haksızlıkları bertaraf etmeye yönelik rabbinik mevzuata dayanmaktadır. Bu zaman dilimi takriben Aleinu duasının da yazıldığı dönemdir. Aleinu duasında bu bozuk düzenin yerini alacak ve hem hukuki hem ahlaki anlamda kusursuz Tanrısal düzen özlemi dile getirilmektedir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Kabbalistik düşünce Aleinuda geçen -Tanrı'ya özgü ve Tanrı'nın işi olan bu düzen tesisindeki- terimi (tikkun) insani eylemlere hasrederek sorumluluğu insana yüklemiştir. Elyse D. Frishman-Sue Ann Wasserman (Ed.), *Mishkan T'filah for Gatherings: A Reform Siddur*, (New York: CCAR Press, 2009), 188.

304 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

Tanrı'yla birlikte dünyanın tamir edilmesinin (*tikkun olam*) mesihi çağın gelişini hızlandıracağı ifade edilmiştir. Burada Reformist hareketin *tikkun* anlayışı Yahudi toplumu dışını da kapsayan bir evrenselliğe doğru bir evrilmiştir.⁵⁰ *Tikkun olamn*, aydınlanma düşüncesinin etkisiyle evrensel etik kurallarıyla eşitlenmesi, ilk reformistlerin, Yahudiliği -daha evrensel bir mahiyet arz eden- peygamberler dönemi Yahudiliği gibi tanımlama girişiminin bir versiyonu olarak görülmüştür. Hatta bu terim, daha çok Amerikan Yahudilerinin seküler kanadının başvurduğu bir argüman olması hasebiyle Hıristiyan "kurtuluş teolojisi" (liberation theology)'ne benzetilmiştir.⁵¹

4. Günümüzde Amerika ve İsrail'deki Kullanımı

Obama'nın, Mart 2012'de Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi (AIPAC=The American Israel Public Affairs Committee) toplantısında yaptığı konuşmada *tikkun olam* zikretmesi terimin Amerika ve aynı zamanda dünya ölçeğinde bilinirliğini artırmıştır.⁵² Obama daha önce de, 2010 yılında, yine Amerikan Yahudilerinin tertiplediği bir toplantıda (Jewish American Heritage Month), ulus olarak *tikkun olama* sarılmaları ve dünyayı onarmak gibi bir yükümlülüklerinin olduğunu ifade etmiştir.⁵³ 2011 yılında, Beyaz Saray Hanuka kutlamaları esnasında da Obama "yardıma muhtaçlara el uzatalım ve *tikkun olam* değerlerinin işlerimizde bize rehber olmasına izin verelim" demiştir.⁵⁴ Bütün bu açıklamalardan çıkarılan sonuç, *tikkun olamn* Obama'nın -en azından Yahudi kuruluşlarında ve dini günlerinde- diline doladığı bir ibare olduğudur. Bu durum sadece Obama'yla da sınırlı kalmamış, onun resmi kadrosu tarafından da Yahudi geleneği bağlamında dillendirilmiştir.

Obama tarafından açılan bu yol çeşitli gazete ve dergilerde yazan köşe yazarlarınca devam ettirilmiştir. Jerusalem Post'ta "Tikkun Olam Başkan" başlığıyla bir yazı kaleme alan Rabbi Steven M. Bob, Obama'yı *tikkun olam* sadece söylem bazında değil eylemleriyle gerçekleştiren kişi olarak resmetmiştir. Obamacare olarak da adlandırılan Amerikan sağlık sistemi üzerine bir dizi düzenleme başta olmak üzere sosyal adaleti sağlanması, kadınların, gay ve lezbiyenlerin eşit statüsü için atılan adımlar, İran'ın tecrit edilmesi ve teröristlerin sahadan

⁵⁰ Central Conference of American Rabbis, "Article A Statement of Principles For Reform Judaism", erişim: 22 Haziran 2018, <https://www.ccarnet.org/rabbinic-voice/platforms/article-statement-principles-reform-judaism/>.

⁵¹ Shervin, *A Theology of Judaism*, 33, 34; Jonathan Neumann da *tikkun olam* ibaresinin radikal Yahudi solu tarafından bağlamından koparılıp yeniden yorumlanarak evrensel bir sol politik söyleme dönüştürüldüğünü, bunun da geleneksel/otantik Yahudi değerlerine tezat teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Şöyle ki Neumann'a göre Reformist ve Yeniden Yapılanmacı gibi yenilikçi hareketler ve Yahudi sol kanat tarafından benimsenen *tikkun olam* teolojisi, Tanrı'nın yardımıyla Mısır'dan çıkış, Sina vahyi, İsrailoğullarının Tanrı'nın emirlerine uyma sözü, kutsal topraklara yerleşme ve kutsal bir kavim haline alma gibi Yahudi tarihinde ve geleneksel anlayışta merkezi öneme sahip olguları görmezden gelmektedir. Neumann ayrıca İsrail'in savaş suçu işlediğini belirten *Breaking the Silence*, İsrail karşıtı boykota öncülük eden *Jewish Voice for Peace*, *The New Israel Fund*, *Jews for Racial and Economic Justice*, *J Street U*, *The Forward* ve editörlüğünü Michael Lerner'in yaptığı *Tikkun* dergisi, *The Reform Action Center* ile yöneticiliğini ünlü finansör George Soros'un oğlu Alexander Soros'un yaptığı *Americans for Peace Now* gibi kuruluşları sayar ve bunları *tikkun olam* düşüncesi ve gündemiyle hareket eden ancak İsrail'e karşı hasmane tutum içerisinde olan sol radikal kuruluşlar olarak tanımlar. Bu kuruluşlar yanında sol kanat içerisinde Noam Chomsky, Tony Kushner, Samuel Norich, Peter Beinart, Judith Butler, Arthur Waskow gibi şahsiyetlerin de bu kuruluşlarla aynı minvalde geleneksel Yahudi inancına ve İsrail'e muhalefet ettiğini ileri sürmektedir. Jonathan Neumann, *To Heal The World?: How The Jewish Left Corrupts Judaism and Endangers Israel*, (New York: All Points Books, 2018), 107-115, 201-210; ayrıca bk. Gürkan, *Yahudilik*, 108.

⁵² The White House, "Remarks by the President at AIPAC Policy Conference", erişim: 12 Haziran 2018, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/03/04/remarks-president-aipac-policy-conference-0>

⁵³ The White House, "Remarks by the President at Reception in Honor of Jewish American Heritage Month", erişim: 12 Haziran 2018, <https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/remarks-president-reception-honor-jewish-american-heritage-month>.

⁵⁴ The White House, "A White House Hanukkah Celebration", erişim: 12 Haziran 2018, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/12/09/white-house-hanukkah-celebration>.

temizlemesi ki en önemlisi de Usame bin Ladin'in öldürülmesi Obama'nın *tikkun olam*na örnek olarak verilmiştir.⁵⁵

Obama yanlısı bu yazıya cevap ise Noam Neusner tarafından yine bir Yahudi neşriyatı olan Forward'da verilmiştir. *Tikkun olam* tartışmalarına alaycı bir yaklaşımla katılan Neusner, "Mitt Romney Is Real *Tikkun olam* Candidate" adlı yazısında piyasa, bütçe açığı, sosyal güvenlik fonları vb. alanlara dair Obama'nın politikalarının ülkeyi enkaza çevireceğini yazmış ve bunun *tikkun olam* hedefleri aykırı olduğunu dile getirmiş ve yazısını "Mitt Romney'e oy ver. O gerçek *tikkun olam* adaydır" şeklinde sonlandırmıştır.⁵⁶

2012 Amerika başkanlık seçiminde *tikkun olam* adayların değerlendirilmesinde ortaya atılan bir standart haline gelmiştir. Başkan seçilmesini müteakip İsrail'e yaptığı ziyarette Obama bir kez daha *tikkun olam* ibaresini kullanış ve hitap ettiği kalabalığa onu "kendisine hayatı boyunca ilham kaynağı olmuş, Yahudi geleneği içerisindeki çağları aşan bir çağrı" olarak tanımlamıştır.⁵⁷

Amerika'da başkanlık düzeyinde Clinton ile başlatılan Obama ile yaygınlık kazanan bu terimin kullanımı mevcut başkan Trump tarafından da devam ettirilmektedir. Başkan seçilmesini müteakip 2017 yılında "Yahudi Amerikan Mirası Aylı" (Jewish American Heritage Month) vesilesiyle yayımladığı bildiriye Trump, Yahudilerin ahlaki ve etik prensiplerinin dünyayı onarmaya dönük dini bir görev olan *tikkun olam*dan mülhem olduğunu ve bu sayede Amerikan kültür ve toplumunda kalıcı izler bıraktığını ifade etmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla *tikkun olam* tabiri Yahudi toplumuna hitaben yapılan konuşmalarda olmazsa olmaz bir tamlama halini aldığı gibi bu geleneğin sürgit devam ettirileceği görülmektedir.

Levi Cooper'a göre Amerikan siyasetinde *tikkun olam* sözcüğü Yahudi muhataplara bir parmak bal çalma kabilinden jest olup İngilizce konuşan Yahudi çocuklar için hazırlanan *Tikkun olam Ted* kitabı gibidir. Bu kitaptaki Ted adındaki küçük kahraman ailesi tarafından "Tikkun olam Ted" şeklinde çağrılmaktadır. Çünkü Ted dünyanın daha iyi bir yer olması için çalışmakta, günlerini atık malzemeleri geri dönüştürmeyle geçirmekte, bitkileri sulayıp kuşları beslemektedir. Ancak "Tikkun olam Ted" hiçbir şekilde bu terimi tanımlamaz.⁵⁹ Edebiyat eleştirmenlerine göre "dünyayı onarma" karşılığı olarak *tikkun olam* kalıbı, İbranice kökenli chutzpah (cüret/ küstahlık), schmoose (geyik muhabbeti), schmaltz (aşırı duygusallık) kelimeleri gibi Amerikan diline Yahudilerin bir katkısına işaret etmektedir.⁶⁰

Amerika'da kendisine belli bir yer edinen bu terimin İsrail'deki durumuna gelince aksi bir korelasyon söz konusudur. Bu kavram İsrail'de, XX. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan bazı neşriyatta içerik olarak ve bazı dergilere *tikkun ha-olam* şeklinde isim olarak verilmesi dışında gündemin bir parçası olmamıştır. 2010 yılında Susam Sokağı adlı çocuk programının

⁵⁵ The Jerusalem Post, "The 'Tikkun Olam' President", erişim: 18 Haziran 2018, <https://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/The-tikkun-olam-president>.

⁵⁶ Forward, "Mitt Romney Is Real Tikkun Olam Candidate", erişim: 19 Haziran 2018, <https://forward.com/opinion/161869/mitt-romney-is-real-tikkun-olam-candidate/>.

⁵⁷ The Guardian, "Barack Obama's speech in Jerusalem", erişim: 22 Haziran 2018, <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/21/barack-obama-speech-jerusalem-text>.

⁵⁸ The White House, "President Donald J. Trump Proclaims May 2017 as Jewish American Heritage Month", erişim: 28 Haziran 2018, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/president-donald-j-trump-proclaims-may-2017-jewish-american-heritage-month/>; *Tikkun olam*, politik arenadan sonra tahmin edileceği gibi -terkinin taşıdığı anlamla bağlantılı olarak- çevre sorunları ve duyarlılığı gibi konulara doğru evrilmiştir. Bu dönüşüme ön ayak olan da Obama'ya verdiği destekle bilinen ve aynı zamanda dinler arası solar enerji projesi olan Fourth Day Initiative (Dördüncü Gün İnisiyatifi; Tevrat'ın Yaradılış 1/14-19 bölümünde Tanrı'nın güneşi dördüncü günde yaratması hikayesine referansla bu isim verilmiştir) kurucularından Steven M. Bob olmuştur. 2009 yılında Bob, *tikkun olam* üzerinden çevresel girişim temalı bir program başlatmış ve 2011 yılında da kendi sinagogunun çatısına kurulan 136 adet güneş paneliyle birlikte "Solar Kutlama" töreni tertip etmiştir. Congregation Etz Chaim, "Solar Panels", erişim: 28 Haziran 2018, <https://congetzchaim.org/solar-panels>.

⁵⁹ Cooper, "The Assimilation of *Tikkun olam*", 20-1.

⁶⁰ Hillel Halkin, "How Not to Repair the World", *Commentary* 126/1 (July/August 2008):23.

306 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

İsrail versiyonunda (Shalom Sesame) ve sonraki yıllarda da bir dizi insani yardım kuruluşu, 3D yazıcı kullanarak engellilerin işini kolaylaştıracak tasarımların yapıldığı teknolojik organizasyonlara slogan mahiyetinde yer almıştır. Hatta tıbbi uyuşturucu (medical cannabis) üretimi ve temini yaparak yasal izin ile müşterilere bunu satan İsrail'li bir şirket "Tikkun olam Ltd" unvanıyla kurulmuştur. Ancak, kısmen içerisinde tuhaflık ve ironik bir durum barındıran bu girişim ve çabalar İsrail toplumunun sınırlı bir kesiminden karşılık görmüştür. *Tikkun olam* sloganı, İbranicenin anadil olarak kullanıldığı İsrail'de kullanılmış olsa da büyük ölçüde bir Amerikan olgusu ve Amerika'dan ithal edilmiş ideoloji olarak kalmış ve bu sınırlı yansımaları da Amerikan Yahudilerinden kaynaklanmıştır. İsrail'i ziyaret eden bir Amerikalının *tikkun olamn* İbranicenice nasıl ifade edildiğini sorması şakasında olduğu gibi⁶¹ bu kavramın Yahudi İsrail'deki şöhreti, Amerika'daki Yahudi olmayan gruplardan daha az olmuştur. Zaten büyük ölçüde Reformist ve Muhafazakâr Yahudiler tarafından kullanılan ve gündemde tutulan bir terim İsrail'de hâkim dini grup konumundaki pek çok Ortodoks Yahudi tarafından itibar edilmemesi gereken bir batı değeri olarak görülmüş ve yok sayılmıştır.⁶²

Bununla birlikte daha çok Amerika ve İsrail merkezli kurulan ve ulusal veya uluslararası çapta yardım, eğitim ve sağlık alanlarında faaliyet gösterme iddiasındaki Yahudi tandanslı kuruluşlar ile pek çok sinagogun web sitesinde *tikkun olam*, köken itibarıyla Talmudik dönemlere ve Ortaçağ mistik öğretisine dayanan, Yahudiliğin aslından olan geleneksel Yahudi öğretisi olarak tanımlanmaktadır.⁶³

SONUÇ

Yahudi dini literatüründe *tikkun olam* terimi ilk kez Mişna'nın Gittin risalesinde evlenme, boşanma, kölelik, esaret vb. konulara dair verilen bir hükmün gerekçesi olarak basitçe "*tikkun olamdan* dolayı" şeklinde geçmektedir. Ancak bu muhtelif mevzu ve vakalardan hareketle ağyarını mâni efradını câmi *tikkun olamn* mahiyetini ortaya koymak zordur. Bu terime farklı durumlarda ve bağlamlarda "dünyayı tamir etmek, düzenlemek, iyileştirmek, değiştirmek; topluma çeki düzen vermek, toplumu geliştirmek, toplumun düzenini korumak ya da kamu yararını gözetmek" gibi birbiriyle bağlantılı pek çok anlamlar verilmiştir.

Kavramın bu elastikiyetinin farklı dönem ve farklı koşullar altında ortaya çıktığı, içinde yaşanan toplumun sorun, sıkıntı ve öncelikleri doğrultusunda -ele alınan/kastedilen alana dair- bir ıslah, tamir, düzeltme veya iyileştirme hedeflenmiş olduğu görülmektedir. Zira evlenme-boşanma, esaret, kölelik vb. Talmudik bağlamlarına bakıldığında *tikkun olamn* kavramının medeni durumunu netleştirme, Yahudilerden esir kapma hevesini giderme ya da ekonomik kaygılar ve kölelerin yasal statüsünü belirleme gibi bireysel ve toplumsal maslahatları öne alan bir ifade -hukuki bir gerekçe- olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla buradan siyasi-sosyal-ekolojik dört başı mamur kusursuz bir dünya oluşturmaya gelmek için çok fazla yol kat edilmesi gerekmektedir.

Tikkun olama referans yapılan bir diğer -tartışmalı- kaynak ise Aleynu duasıdır. Ancak Aleynu duasında *tikkun olam* Tevrat'ın ve *halakanın* gözetilip yerine getirilmesi şartına bağlı olarak Tanrı'nın krallığında gerçekleşmesi beklenen bir duruma işaret etmektedir. Dahası Aleynu duasının ilk versiyonlarının günahkâr ve sapkın diğer milletlerden farklı bir konuma yerleştirdiği Yahudi kavmine özgü bir özellik taşıdığı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Aleynu metninin evrensel bir okumayla ele alınması mümkün değildir. Zira Aleynu duasında yeryüzünden putperestliğin kökünün kazınması isteği vardır ve hiçbir şekilde sosyal adalet, siyasi katılım, çevre sorunları ve toplumsal konular yer almaz.

⁶¹ Jeffrey K. Salkin, "Judaism Beyond Slogans", *Commentary* 145/2 (February 2018): 34.

⁶² Cooper, "The Assimilation of Tikkun olam", 23; Haaretz, "The Orthodox Are No Longer Repairing The World", erişim: 30 Haziran 2018, <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-the-orthodox-are-no-longer-repairing-the-world-1.5962368>.

⁶³ Beth El Temple Center, "Origins of Tikkun Olam", erişim: 03 Temmuz 2018, <https://www.betheltemplecenter.org/tikkun-olam/323-origins-of-tikkun-olam>.

Modern *tikkun olam* düşüncesi son elli yıldır sahip olduğu çekim ya da albenili dilin de etkisiyle Yahudi mistik hareket Kabala ile de özdeşleştirilmektedir. Ancak Kabala'da *tikkun*, içinde yaşadığımız dünyanın sosyo-politik vb. koşullarının iyileştirilmesi ile değil, Tanrısal alemin (sefirot) tamiri ile ilgili bir kavramdır. Daha doğrusu Kabalistler için *tikkun* insan merkezli değil Tanrı merkezli bir faaliyettir. Bunu gerçekleştirmek için de kişinin Tora çalışmaları yapıp mitzvaları yerine getirmesi, asketik uygulamalara yönelip manevi, ahlaki ruhsal bir rehabilitasyon sürecine girmesi (*tikkun* ha-nefes) gerekmektedir. Dolayısıyla mistik *tikkun* anlayışı, modern *tikkun*'cuların zihninde yer eden (her ne tür ise) bir onarıma çok az dayanmaktadır.

Ancak son yıllarda motamot bir karşılıkla "dünyayı tamir etmek" anlamında *tikkun olam* terimi Amerikan siyasi ve sosyal hayatında belli bir yer edinmiştir. Daha çok İbranice aslıyla dillendirilen bu terimin yaygınlık kazanması tedricen gelişen bir durumdur. 1950'lerde başlayan muhtelif oluşum, organizasyon ve neşriyata slogan ve isim yapılması yanında Muhafazakâr ve Reformist hareketlerin başlattığı sosyal adalet ve hayır işleri gibi programlar *tikkun olam* başlığı altında yürütülmüştür.

2000'li yıllara gelindiğinde ise bu terim, Amerikan siyasilerinin muhtelif meclislerde Yahudi toplumuna hitaben başvurduğu ve araçsallaştırdığı bir argümana dönüşmüştür. Clinton, Obama ve Trump gibi halef selef başkanlar yanında diğer siyasiler hem seçim çalışmalarında hem seçimi müteakip Yahudi toplumunu ya da İsrail'i ziyaretlerinde ya da belli başlı Yahudi dini bayramlarında *tikkun olam* terimini kullanmışlardır. Bu yönüyle terimin siyasetten kullanımı dönemsel bir mahiyet arz etmektedir.

Siyaset ayağında olduğu gibi toplumsal düzeyde de literal anlamıyla okunup kullanılması bu terimi her yana çekilebilir ya da işlenebilir bir kavram haline dönüştürmüştür. Bu yönüyle *tikkun olam* her tür, hatta birbirine taban tabana zıt eylem ve düşünceleri savunmak için kullanılan tılsımlı bir ibareye, her türden sosyal faaliyet, sanatsal etkinlik, teknik-teknolojik proje ve politik meselelere dair tematik bir Yahudi değerine dönüşmüştür.

Öte yandan bu terim Rabbinik Yahudilikte önemli ya da merkezi bir yere de sahip olmadığı gibi, onun günümüzdeki uzantısı konumundaki Ortodoks çevrelerce de görmezden gelinmektedir. Zaten güncel kullanıma ve dünya gündemine liberal kanat içerisinde sayılan Reformist, Muhafazakar ve Yeniden Yapılanmacı Amerikan Yahudileri tarafından sokulmuştur. Dolayısıyla bu terimin Amerika'daki bilinirliği İsrail'deki Yahudilerden daha fazladır. Ortodoks öğretinin hâkim olduğu ve şekillendirdiği İsrail'de *tikkun olam* bir batı değeri olarak görülmüş ve yok sayılmıştır. Doğrusu -BM ve Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşların raporlarında da savaş suçu kapsamında değerlendirilen- İsrail'in Filistinlilere yönelik mevcut politikası ile dünyanın onarılması/iyileştirilmesinin yan yana getirilmesi mümkün değildir. Ya da terkipte geçen *olamn* (dünya) Yahudi toplumunu, genişletilen toprakları ve bu topraklarda kurulacak ulusal ve dini karakterde bir Yahudi devletini kastettiği ifade edilmiştir ki İsrail mevcut politikalarıyla diaspora Yahudiliğinin filantropist *tikkun olam* anlayışının hatalı olduğunu bu şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Araz, Ömer Faruk. "Rabbani Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şamma'yın Hayatı ve Ekolleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2, (2017): 1049-1068.
- Avenary, Hanoch. "Aleinu Le-Shabbe'ah". *Encyclopaedia Judaica*. Ed. Fred Skolnik-Michael Benbenbaum. 2nd Edition,1: 608-610. Detroit: Thomson Gale, 2007.
- Ben Maimon, Moses. *The Code of Maimonides (The Book of Agriculture)*. Trans. Isaac Klein. New Haven & London: Yale University Press, 1979.
- Beth El Temple Center. "Origins of Tikkun Olam". Erişim: 03 Temmuz 2018. <https://www.betheltemplecenter.org/tikkun-olam/323-origins-of-tikkun-olam>.

308 | Mürsel Özalp, Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir...

- Blech, Benjamin. "The Biblical Source for Tikkun Olam". *Tikkun Olam: Judaism, Humanism and Transcendence*. Ed. David Birnbaum-Martin S. Cohen. 39-55. New York: New Paradigm Matrix, 2014.
- Blidstein, Gerald J. "Tiqqun 'Olam". The Oxford Dictionary of the Jewish Religion. Ed. R. J. Zwi Werblowsky- Geoffrey Wigoder. 693. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Central Conference of American Rabbis. "Article A Statement of Principles For Reform Judaism". Erişim: 22 Haziran 2018. <https://www.ccarnet.org/rabbinic-voice/platforms/article-statement-principles-reform-judaism/>.
- Congregation Etz Chaim. "Solar Panels". Erişim: 28 Haziran 2018. <https://congetzchaim.org/solar-panels>.
- Cooper, Levi. "The Assimilation of Tikkun Olam". *Jewish Political Studies Review* 25/3-4 (Fall 2013): 10-42.
- Demirci, Kürşat. "Yahudi Mistisizminin Temel Özellikleri ve Gelişimi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 1/4 (2012): 7-18.
- Fine, Lawrence. "Tikkun: A Lurianic Motif in Contemporary Jewish Thought". *From Ancient Israel to Modern Judaism: Intellect in Quest of Understanding: Essays in Honor of Marvin Fox*. Ed. Jacob Neusner-Ernest S. Frerichs-Nahum M. Sarna. 4: 35-53. Atlanta: Scholar Press, 1989.
- Fine, Lawrence. "Tikkun Olam In Contemporary Jewish Thought". Erişim: 18 Haziran 2018. <https://www.myjewishlearning.com/article/tikkun-olam/>.
- Firestone, Reuven. *An Introduction to Islam for Jews*. Philadelphia: JPS, 2008.
- First, Mitchell. "Aleinu: Obligation to Fix the World or the Text?". *Hakirah* 11 (Spring 2011): 187-97.
- Forward. "Mitt Romney Is Real Tikkun Olam Candidate". Erişim: 19 Haziran 2018. <https://forward.com/opinion/161869/mitt-romney-is-real-tikkun-olam-candidate/>.
- Frishman, Elise D.-Wasserman, Sue Ann (Ed.). *Mishkan T'filah for Gatherings: A Reform Siddur*. New York: CCAR Press, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Haaretz. "The Orthodox Are No Longer Repairing The World". Erişim: 30 Haziran 2018. <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-the-orthodox-are-no-longer-repairing-the-world-1.5962368>.
- Halkin, Hillel. "How Not to Repair the World". *Commentary* 126/1 (Jul/Aug 2008): 21-27.
- Jacobs, Jill. "The History of 'Tikkun Olam'". Erişim: 10 Haziran 2018, <http://www.zeek.net/706tohu/index.php?page=2>.
- Kanarek, Jane. "What Does Tikkun Olam Actually Mean?". *Righteous Indignation: A Jewish Call for Justice*. Ed. Or N. Rose-Jo Ellen Green Kaiser-Margie Klein. 15-22. Woodstock: Jewish Lights Publishing, 2008.
- Kellner, Menachem. *Maimonides on Judaism and the Jewish People*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- Krasner, Jonathan. "The Place of Tikkun Olam in American Jewish Life". *Jewish Political Studies Review* 25/3/4 (Fall 2013): 59-98.
- Lerner, Michael. "Tikkun: To Mend, Repair and Transform the World". *Tikkun* 1/1 (3rd Quarter 1986): 3-13.
- Miami Herald. "This is tikkun olam: Bill Clinton tells Jews in Pembroke Pines about election". Erişim: 13 Haziran 2018. <http://miamiherald.typepad.com/nakedpolitics/2016/10/this-is-tikkun-olam-bill-clinton-tells-jews-in-pembroke-pines-about-election.html>.
- Mor, Sagit. "Tiqqun 'Olam (repairing the world) in the Mishnah: From Populating the World to Building A Community". *Journal of Jewish Studies* 62/2, (Autumn 2011): 284-310.
- Neumann, Jonah. *To Heal The World?: How The Jewish Left Corrupts Judaism and Endangers Israel*. New York: All Points Books, 2018.
- Neusner, Jacob- Avery-Peck, Alan J. "Halakhah". *The Routledge Dictionary of Judaism*. 50-51, New York: Routledge, 2004.

- Reconstructing Judaism. "Tikkun Olam". Erişim: 06 Temmuz 2018. <https://www.reconstructingjudaism.org/act/doing-justice/tikkun-olam>.
- Reform Judaism.org. "How Does Reform Judaism welcome the LGBTQ community?". Erişim: 06 Temmuz 2018. <https://reformjudaism.org/practice/ask-rabbi/how-does-reform-judaism-welcome-lgbtq-community>.
- Rosenthal, Gilbert S. "Tikkun ha-Olam: The Metamorphosis of a Concept". *The Journal of Religion* 85/2 (April 2005): 214-240.
- Rosenthal, Gilbert S. *What Can A Modern Jew Believe?*. Eugene: Wipf & Stock Publishers, 2007.
- Salkin, Jeffrey K. "Judaism Beyond Slogans". *Commentary* 145/2 (February 2018): 31-36.
- Schneier, Rabbi Marc- Ali, Imam Shamsi. *Sons of Abraham: A Candid Conversation About the Issue that Divide and Unite Jews and Muslims*. Boston: Beacon Press, 2013.
- Scholem, Gershom. "Kabbalah". *Encyclopaedia Judaica*. Ed. Fred Skolnik-Michael Berenbaum, 2nd Edition, 11: 586-692. Detroit: Thomson Gale, 2007.
- Scholem, Gershom. *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York: Schocken Books, 1995.
- Shervin, Byron L. *Faith Finding Meaning: A Theology of Judaism*. New York: Oxford University Press, 2009.
- The Guardian. "Barack Obama's speech in Jerusalem". Erişim: 22 Haziran 2018. <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/21/barack-obama-speech-jerusalem-text>.
- The Jerusalem Post. "The 'Tikkun Olam' President". Erişim: 18 Haziran 2018. <https://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/The-tikkun-olam-president>.
- The New York Times Magazine. "In Search of the Skeptical, Hopeful, Mystical Jew That Could Be Me". Erişim: 15 Haziran 2018. <https://www.nytimes.com/2008/04/13/magazine/13kabbalah-t.html>.
- The Schechter Institutes. "Pidyon shvuyim (The Redemption of Captives): How Far Should Israel Go in Order to Redeem Captives from Terrorist Organizations?". Erişim: 15 Haziran 2018. <https://www.schechter.edu/pidyon-shvuyim-the-redemption-of-captives-how-far-should-israel-go-in-order-to-redeem-captives-from-terrorist-organizations/>.
- The Washington Post. "Campaign Trail Takes Clinton to South Florida". Erişim: 13 Haziran 2018. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A449-2004Oct26.html?noredirect=on>.
- The White House. "Remarks by the President at AIPAC Policy Conference". Erişim: 12 Haziran 2018. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/03/04/remarks-president-aipac-policy-conference-0>.
- The White House. "Remarks by the President at Reception in Honor of Jewish American Heritage Month". Erişim: 12 Haziran 2018. <https://obamawhitehouse.archives.gov/realtycheck/the-press-office/remarks-president-reception-honor-jewish-american-heritage-month>.
- The White House. "A White House Hanukkah Celebration". Erişim: 12 Haziran 2018. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2011/12/09/white-house-hanukkah-celebration>.
- The White House. "President Donald J. Trump Proclaims May 2017 as Jewish American Heritage Month". Erişim: 28 Haziran 2018. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/president-donald-j-trump-proclaims-may-2017-jewish-american-heritage-month/>
- United Synagogue of Conservative Judaism. "Social Action/Tikun Olam. Erişim: 07 Temmuz 2018. <https://usy.org/get-involved/tikun-olam/>.